

Austatud kolleegid ja külalised!

Mul paluti esimese astme kohtuniku pilgu läbi rääkida teemal "KOHTUNIKU TÖÖ HINDAMINE – KAS TAGASISIDET TULEKS KARTA?"

Ma saan rääkida enda enda eest ja oma mõtetest. Ma olen neid mõtteid ja arvamusi teatud määral jaganud ka oma Tartu kolleegidega ja tean, et nii mõndagi neist toetatakse. Olen lähenenud etteantud teemale kriitiliselt või oleks õigem öelda kohtunikukriitiliselt.

I Kohtuniku sõltumatus ja kohtuniku töö hindamine

Saadest teada tänase ettekande teema, küsisin ma endalt, et kas kohtunikul tuleks karta tema poolt tehtud töö hindamist. Sellele küsimusel vastamiseks küsisin endalt ja küsin ka teilt, et mida peaks üldse aus, kohusetundlik ja töökas kohtunik kartma? Ideaalis peaks saama suuremat enamust meist nende sõnadega iseloomustada. Esmapilgul tundub, et õige vastus oleks, selline kohtunik ei peaks kartma mitte midagi. Kui aga arutleda kartuse teemal edasi, siis meenub vanasõnagi, mis ütleb, et parem karta kui kahetseda. Seega, tuleks siiski mõtiskleda selle üle, kas kohtuniku töö hindamine võiks kuidagi kahjustada või riivata kohtunikku tema töö tegemisel.

Hollandi filosoofile Spinozale kuulub aforism "Vabadus on tunnetatud paratamatus", kuigi minu mällu on sööbinud see mõttetera pigem läbi Hegeli filosoofiliste käsitluste tundmaõppimise. Ma ei soovi aga tänases ettekandes filosoferida vaid tuua arutellu teatud seosed, täpsemalt seostada omavahel mõisted kohtunik ja vabadus ning kohtunik ja sõltumatus.

Põhiseaduse § 146 teine lause sätestab, et kohus on oma tegevuses sõltumatu ja mõistab õigust kooskõlas põhiseaduse ja seadustega. Põhiseaduse § 147 lg 4 kohaselt sätestab kohtunike sõltumatuse tagatised ja õigusliku seisundi seadus. Kaasaegne arusaam eristab personaalset ja institutsionaalset sõltumatust ning tänase teema raames tahan rääkida kohtuniku personaalsest sõltumatusest.

Kas kohtuniku tegevuse „kontrollimine” või pehmemalt väljendudes „hindamine” võiks riivata kohtuniku personaalset sõltumatust? Arvan, et kohtunikukonnas eksisteerivad selles küsimuses nii mõningadki hirmud. Alates sellest, et kontrollijad- hindajad hakkavad sekkuma kohtuniku igapäevasesse tööprotsessi kuni selleni, et sekkumine võib hakata mõjutama konkreetsete otsustuste tegemist. See pole väljamõeldud hirm, sest me tuleme ühiskonnast, kus selline sekkumine oli olemas ja ma ei ole veendunud, et soov sekkuda oleks tänaseks päevaks täielikult kadunud. Kuid selle hirmuga seonduvast juba konkreetsemalt mõni hetk hiljem. Sõltumatuse võimaliku riive kõrval näen ma ka ohtu selles, et kohtuniku töö hindamine võib kaasa tuua olukorra, kus kohtunik tunnetab, et teda pidevalt jälgitakse mitte ainult väljastpoolt, st menetlusosaliste ja avalikkuse poolt, vaid ka seestpoolt. Selline olukord võib olla äärmiselt häiriv, viia suurte pingeteni ja põhjustada lõpptulemusena ka stressi. Samuti on kohtunikukonnal hirm selle ees, et töö hindamine võib kaasa tuua suure hulga seletuskirjade kirjutamise, samuti nõ vaibal käimise ja tiheda aruandekohustuse nii kohtu esimehe, kõrgemate kohtute kui ka teiste kontrollifunktsiooni täitvatele institutsioonide ees.

Kuid tulles tagasi selle ausa, kohusetundliku ja tööka kohtuniku juurde. Kui su töö on õigeaegselt ja korrektselt tehtud, siis ei peakski ju selline kohtunik ei aru andma ega vaibal käima, vastupidi ta

vääriks vaid kiidusõnu ja tunnustust. Kuid tegelikult on veel üks hirm, mida mina tunnetan ja see on hirm formaalset laadi töö hindamise ja kontrolli ees, st et pole välistatud, et kohtuniku teid-tegemisi hinnatakse väga formaalsete kriteeriumide alusel, muuhulgas eriti tehtud töö kvantiteedi järgi. Ma pean seda ohtu reaalseks, sest riigi jaoks on kasulik kiire ja ökonoomne kohtusüsteem. Lugesdes erinevaid kohtuniku töö hindamist kajastavaid materjale jäi mulle silma, et kohtuniku töö hindamise üheks eesmärgiks ja seejuures oluliseks eesmärgiks peetakse just süsteemi efektiivsuse tõstmist. Ma ei soovi väita, et kohtusüsteemi efektiivsuse tõstmine on eesmärgina vale, vaid ma tahan rõhutada, et see ei tohi toimuda kohtuniku töö kvaliteedi hindamise arvelt.

Me ei tohiks unustada muuhulgas asjaolu, mida rõhutas teisipäevase Eesti Päevalehe artiklis endine Riigikohtu esimees ja praegune Euroopa inimõiguste kohtu kohtunik Rait Maruste, et kohtute tegevust reguleerivate õigusnormide loomisel on kohtunik vaid seaduse subjekt, kes ei saa dikteerida seadusandjale oma tahet ja seaduse sisu. Seega ei saa me ka täielikult välistada, et seadustesse ei kirjutata sisse norme, mis võimaldavad formaalset töö hindamist. Ja sellisel juhul ei jää riivamata ka tublid, töökad ja targad, sest tark ja kaalutud otsus ei sünni tihti mitte kiirelt.

Kindlasti on veel hirme, mida mina ei tunneta, kuid kolleegid aimavad, kuid aitab tänaseks nendestki.

Kas neid hirme tundes tuleks minu poolt püstitatud küsimusele, so kas hindamist tuleks karta, vastata jaatavalt ja asuda seisukohale, et me ei soovi ja ei pea millegagi põhjendatuks, et meie tööd- tegemistesse sekkutakse ja seda hinnatakse? Selliselt ma vastata ei saa ja seda järgmistel põhjustel.

Emotsionaalsest vaatevinklist lähtudes ei meeldi mitte kellelegi, et teda kontrollitakse, hinnatakse, arvustatakse ja võib-olla ka karistatakse. Samas oleks silmakirjalik väita, et kohtusüsteemis töötavad ainult ausad, kohusetundlikud, töökad ja targad kohtunikud. Kahjuks näitavad viimaste aastate, veel enam viimaste kuude sündmused, et meie hulgas oli ka ebaausaid, kohtuniku ametisse küüniliselt suhtuvaid kohtunike ja on kahjuks ka laisku ning kohusetundetuid. Tahaks loota, et oma tööd kas ebaausalt või lihtsalt halvasti tegevate kohtunike näol oli või on tegemist üksikute tõrvatilkadega meepotis, kuid kui tegemist on isegi üksikute tõrvatilkadega, siis kas sellise olukorraga tuleks vaikimisi leppida ja peituda siilina sõltumatus okaste alla. Minu vastus on eitav. Me oleme aastaid rääkinud õigustatult kohtunikuväärilisest palgast, nüüd on aeg rääkida süvitsi ka kohtuniku vastutusest ja sealjuures enese täiendamise kohustusest. Tutvudes mitmete Euroopa Kohtunike Konsultatiivnõukogu arvamustega, pean vajalikuks viidata mõningatele teemadele, mida on kajastatud. 2002 a arvamuses nr 3 on asutud seisukohale, et kohtuniku kohustuseks peaks olema oma kõrge professionaalsuse hoidmine läbi täiendkoolituse. Arvamuses nr 4 aastast 2003 on öeldud, et kui kohtunikud tahavad, et neid austatakse ja et nad oleksid austust väärt, siis selle eeltingimuseks on pidev enesekoolitamine. Nendele arvamustele on raske vastu vaielda.

II Kui lähtuda järeldusest, et töö hindamine on vajalik, siis kuidas seda teha õiglaselt?

Peamine sõnum, mille ma tahan täna teieni tuua on lihtne. Kohtuniku töö hindamise peamiseks kriteeriumiks ei tohi olla kvantitatiivsed näitajad, vaid kohtuniku töö kvaliteet. Kohtuniku töö on aga äärmiselt mitmepalgeline. Õige on see, et töö tulemus avaldub kõige enam kohtulahendis Euroopa Kohtunike Konsultatiivnõukogu 11 arvamuses aastast 2008 on kirjas: "Kohtuotsus peab vastama reale nõudmistele, mille suhtes kehtivad teatud ühispõhimõtted, mis ei sõltu konkreetse süsteemi erisustest ega erinevate riikide kohtute tavadest. Lähtekohaks on, et kohtuotsuse eesmärgiks ei ole mitte üksnes konkreetse vaidluse lahendamine ja pooltele õiguskindluse andmine, vaid sageli ka sellise kohtupraktika loomine, mis aitaks vältida teiste vaidluste tekkimist ja tagaks ühiskondliku kooskõla.

Kindlasti ilmestavad kohtuniku töö kvaliteeti aga ka tema muud oskused: oskus kohtuprotsessi juhtida, oma tööd organiseerida, suutlikkus tasakaalukalt suhelda protsessiosalisega ja veel palju muud. Tahaksin hea meelega täielikult välistada kohtuniku töö hindamise kvantitatiivsete näitajate alusel, kuid kahjuks tuleb ka siin teha mööndusi. Mida näiteks teha kohtunikuga, kes on loomult aeglane. Kas üldse peaks midagi tegema? Kui tema lahendid on igati kvaliteetsed nii sisult kui vormilt, aga töö tema laual kuhjub. Ja ühel heal ajahetkel tuleb jagada lahendamata asjad konkreetse kohtu teiste kohtunike vahel, sest vastasel korral tõusetub küsimus asjade lahendamise võimalikkusest mõistliku aja jooksul või mis asjade aegumisest. Ma lisan siia veel teisegi küsimuse. Kas sellist kohtunikku saaks ja peaks koolitama kiiremalt töötama? Ja veel, kas kohtunikku on võimalik õpetada paremini nii enda kui ka teda abistava personali tööd organiseerida? Nendele küsimustele saab vastata ainult jaatavalt. Kindlasti on võimalik õpetada ajahaldust ja arendada kohtuasjade juhtimise oskust. Kuid selleks, et ulatada abikäsi, tuleb mingil moel selgeks teha kes ja millist abi vajavad. Euroopa kohtunike Konsultatiivnõukogu 11 arvamuses rõhutatakse muuhulgas ka seda, et kohtunikud vajavad eetika ja suhtlemisoskuste alast koolitust, mis aitaks neil kohtumenetluses pooltega, aga ka üldsuse ja meediaga suhelda.

III Edasi tahaksin tänase ettekande raames puudutada aga ka kohtuniku vastutuse küsimust.

Asudes oma mõtteid koondama tänase ettekande lainele, lugesin läbi palju erinevaid artikleid, mis puudutasid nii kohtute seaduse eelnõu, kohtunikku üldse kui ka kohtunike endi poolt kajastatud mõtteid. Endine kolleeg Aase Sammelselg on ühel võlanõustamisel seminaril avaldanud järgmise mõtte: «Meile meeldib lepinguvabaduse see osa, kus me räägime, et meil on õigus otsustada, kas leping sõlmida, kellega leping sõlmida, millise sisuga leping sõlmida, kuidas seda vormistada - see on hästi tore osa lepinguvabadusest. Aga meile ei meeldi see osa, et selle kõige eest tuleb vastutada.». See konkreetne mõte oli seostatud arutlusega selle üle, et me tuleme plaanimajanduse ühiskonnast, kus oli vähe reguleeritud suhteid ja needki olid lihtsad, kuid lõpptulemusena tegelikult keegi ei vastutanud.

Kas meilegi ei meeldi enam mõelda ja rääkida vabadusest ja sõltumatuses kui vastutusest. Leian, et kohtuniku vastutus on äärmisel lai mõiste. Loomulikult vastutame me selle eest, et meie poolt mõistetud õigus oleks kooskõlas põhiseaduse ja seadustega. Kui ei ole, siis lahendid tühistatakse, kuid seda vaid juhul kui need on edasikaevatud. Seega näevad kõrgemad kohtud kohtuniku töö seda osa, mis nendeni läbi edasikaebeõiguse realiseerimise jõuab. Me vastutame aga kogu meie poolt tehtud töö eest. Ma olen alati olnud arvamusel, et hea ja õiglase kohtulahendi tegemine on omamoodi loov töö, see ei ole pelgalt faktide mahutamise seaduse raamisesse ja järelduse tegemine. Samas ei ole see ka vabal teemal kirjandi kirjutamine, sest seadusega on nii kohtulahendi sisule kui ka vormile seatud oma nõuded. Kas kellelgi peaks olema õigus kohtunikult küsida, et kallis kolleeg, teised vormistavad oma lahendeid juba aastaid uue vormi kohaselt, miks Sina oma lahendeid ikka veel vanaviisi teed? Kas kellelgi peaks olema õigus öelda kohtunikule, et kohtulahend ei pea sisaldama süüdistusaktist või hagiavaldusest ja selle vastusest ning kohtuistungis protokollist kopeeritud materjale, vaid otsus peab kajastama seda, mida nende tõendite põhjal on kohus tuvastanud ja järeldanud? Kas kellelgi peaks olema õigus ja ka kohustus öelda kohtunikule, et tema suhtlemine menetlusosalistega on teinekord viisakusnorme eirav ja menetlusosalisi alavääristav. Selliseid küsimusi on kindlasti rohkemgi. Aga kes on see isik või isikud, kellel on õigus ja ka kohustus sellistele küsimustele vastata või neid probleeme püstitada?

IV Kes saab ja kellel peaks olema pädevus hinnata esimese astme kohtuniku tööd?

Puutuvalt edasikaevatud kohtulahenditesse, siis nende nii vormilisi kui ka sisulisi puudusi näevad just ringkonna- ja riigikohtunikud. Kas hetkel kehtiv ja uue eelnõu järgi planeeritav pädevus annab ringkonna – ja riigikohtute esimeestele, kolleegiumide esimeestele õiguse kohtuniku töös puuduste nägemisel nendele ka reageerida. Ma ei pea silmas distsiplinaarmenetlust, sest iga rikkumise

ilmnemisel ei ole ju vajalik distsiplinaarmenetluse algatamine. Meil ei ole tänasel päeval sellist regulatsiooni.

Nüüd aga kohtuesimehe pädevusest ja sellega seoses tagasi eespool viidatud sõltumatuse riive probleemi juurde. Olen korduvalt mõelnud, et kohtu esimees võiks teatud juhtudel olla see isik, kes on nii õigustatud kui ka kohustatud viitama puudustele kolleegi töös. Kindlasti on kohtute esimehed selliseid neljasilmavestlusi pidanud, kuid võib-olla tuleks neid rohkem pidada.

Paar nädalat tagasi tutvusin aga Riigikogu menetluses oleva eelnõuga nr 599, mille nimeks on „Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus“ ja ma nägin, et seadusandja tahab kohtu esimehel anda hoopis teisesiulise pädevuse. Muuhulgas on eelnõus ettepanek täiendada kohtute seaduse paragrahvi 45, mis sätestab järelevalve kohtus, lõikega 1¹ järgmises sõnastuses:

„(1¹) Kui kohtunik ei tee mõjuva põhjuseta vajalikku menetlustoimingut, sealhulgas ei määra õigel ajal istungit, et tagada kohtumenetluse läbiviimine mõistliku aja jooksul, või kui on ilmne, et kohtuniku poolt menetlustoimingu tegemiseks planeeritud aeg või muu menetluse korraldus ei taga menetluse läbiviimist mõistliku aja jooksul, otsustab kohtu esimees sellise õigusemõistmist korraldava abinõu rakendamise, mis eelduslikult võimaldab menetluse mõistliku aja jooksul lõpule viia. Kohtu esimees võib muuhulgas:

- 1) määrata kohtunikule menetlustoimingu tegemiseks või sõltuvalt asjaoludest menetluse lõpuleviimiseks mõistliku tähtaja;
- 2) anda kohtunikule menetluse läbiviimiseks ning töö ja tööaja korraldamiseks muid korralduslikke juhiseid;
- 3) jaotada tööjaotusplaani arvestades kohtunike vahel ümber kohtuasju;
- 4) erandjuhul kalduda töö jaotamisel kõrvale ka tööjaotusplaanist, eelkõige arvestades kohtuasja eripära, kohtuniku spetsialiseerumist ja kohtunike erinevat tööga koormatust.“

Ka menetlusseadustikesse soovitakse sisse viia sätted, mis reguleerivad kohtumenetluse kiirendamise taotluse menetlemist ja seda selliselt, et kohtumenetluse pool võib esitada asja menetleva kohtu esimehele taotluse, et see võtaks tarvitusele kohtumenetluse kiiremaks lõpuleviimiseks sobiva abinõu. Kohtu esimees lahendab taotluse määrusega, kuulates vajaduse korral ära teiste kohtumenetluse poolte arvamuse. Kui kohtu esimees peab taotlust põhjendatuks, rahuldab ta selle, otsustades taotluse saamisest hiljemalt 30 päeva möödudes sellise abinõu rakendamise, mis eelduslikult võimaldab kohtumenetluse mõistliku aja jooksul lõpule viia. Taotluse rahuldamist ei pea põhistama.

Kas sellises regulatsioonis ei peitu ilmne kohtuniku sõltumatuse riive? Kuidas kujutab seadusandja ette, et konkreetse kohtuniku menetluses oleva kohtuasja lahendamisse sekkub kohtu esimees, tehes muuhulgas menetlusse puutuva põhistamata määruse? Kas tõesti loodetakse, et selline iseseisev kohtumenetluse kiirendamise menetlus tõepoolest realselt midagi kiirendab? Seejuures ma ei kadesta kohtute esimehi, sest isikute hulk, kellele võib kõrvalt tunduda, et nende kohtuasjad venivad, võib olla suur. Kuid edasi.

(4) Juhul kui kohtu esimees jätab taotluse rahuldamata, siis tuleb see vormistada põhistatud määrusega. Kui maa- või ringkonnakohtu esimees ei pea taotlust põhjendatuks, edastab ta selle viivitamata koos oma määrusega Riigikohtule.

(5) Riigikohus otsustab käesoleva paragrahvi lõike 4 alusel edastatud taotluse menetlusse võtmise käesoleva seadustiku §-s 349 sätestatud järgides kümne päeva jooksul.

(6) Riigikohus juhindub taotluse läbivaatamisel käesoleva seadustiku 12. peatüki sätetest. Kui Riigikohus peab taotlust põhjendatuks, rahuldab ta selle, otsustades taotluse saamisest hiljemalt 30 päeva möödudes sellise abinõu rakendamise, mis eelduslikult võimaldab

kohtumenetluse mõistliku aja jooksul lõpule viia. Riigikohus ei ole abinõu valikul taotlusega seotud.

(9) Käesoleva paragrahvi lõikes 1 nimetatud taotlust ei või uuesti esitada enne kuue kuu möödumist abinõu rakendamise otsustamisest või käesoleva paragrahvi lõike 3 või 8 alusel abinõu rakendamiseks tähtaja määramisest, välja arvatud kui taotlus esitatakse sel põhjusel, et asja menetlev kohus ei ole käesoleva paragrahvi lõike 8 alusel määratud tähtajast kinni pidanud.“;

Seega enam kui kaks kuud on kohtuasja toimik kas kohtu esimehe või siis Riigikohtu käes ja siis tehakse kohtunikule ettekirjutus, millise aja jooksul tuleb kohtumenetlus lõpule viia. Ja see menetlus võib korduda. Selliste taotluste lahendamiseks ei piisa ainuüksi toimikust, on vaja kindlasti kohtuniku seisukohta ja ka muud taustainformatsiooni. Minule usaldatud aeg ei võimalda sel teemal pikemalt arutleda, kuid teen viite ÜRO 1985 aasta „Kohtunike sõltumatuse aluspõhimõtete” artikkel 2-le, mis sätestab, et „kohtunikud peaksid neile lahendada antud asju otsustama erapooletult, faktide alusel ja kooskõlas seadusega ilma otseste või kaudsete kitsenduste, sobimatute mõjutuste, ajendite, surveavalduste, ähvarduste ja sekkumisteta ükskõik kelle poolt või mis põhjustel”.

V Milline on kohtuniku töö hindamise eesmärk ja hinnangu tagajärg?

Tulenevalt meie kohtusüsteemi väiksusest ei saa Eestis olla esmaseks eesmärgiks karjäärivõimekuse hindamine, sest karjääritegemise võimalused on ahtad. Euroopa Kohtunike Konsultatiivnõukogu arvamustele tuginedes (peamiselt nr 9) leian, et eesmärgiks saaks olla täiendõppe (koolituse) parem organiseerimine, sealhulgas erandkorras (rõhutan erandkorras) individuaalse täiendamise vajaduse väljaselgitamine ja vastava koolituse teostamine. Kohtuniku töö hindamise eesmärgiks ei tohi olla distsiplinaarmenetluste algatamine.

Euroopa Kohtunike Konsultatiivnõukogu arvamus nr 10, mis võeti vastu 2007.a. novembris on märgitud järgmist: Kohtuniku seaduslik ja moraalne kohustus ja õigus on hoolitseda oma kutsealase arengu eest osaledes täiendõppes, mida tuleb vaadelda kui elukestvat õppeprotsessi. Oma kohtunikuülesandeid täites peavad kohtunikud olema kursis eeskätt muudatustega siseriiklikus ja rahvusvahelises õiguses ja praktikas, suundumustega ühiskonnas ja vaidluste lahendamise alternatiivsete meetoditega. Euroopa Kohtunike konsultatiivnõukogu soovitab kohtute nõukogul edutamise küsimusi otsustades võtta arvesse kohtunike osalemist täiendõppes.

VI Kas esimese astme kohtunik peaks või võiks karta oma töö hindamist?

Kohtunik ei peaks oma töö hindamist kartma juhul kui hindamine on rajatud õiglastele alustele, kui hindamine on läbi viidud sisuliselt, mitte formaalselt, kui hindajateks on isikud, kes on autoriteedid ja kui hindamise eesmärgiks on heatahtlik kohtuniku tähelepanu juhtimine puudustele ja probleemidele tema töös.